

Ангеліна Пономаренко

КОНЦЕПЦІЯ «МОВА ЯК УКРАЇНОЗНАВСТВО» У ПРАЦЯХ С. Я. ЄРМОЛЕНКО

Сьогодні українська мова як об'єкт пізнання вийшла за межі власне лінгвістичної наукової парадигми, і при вивченні цієї дисципліни постали проблеми світоглядного характеру, розв'язати які зможе лише інтегративна система знань. Саме для такої інтегративної системи знань було створено концепцію «Мова як українознавство», одним із розробників якої є С. Я. Єрмоленко. Характерне для першого етапу становлення концепції домінування історичної проблематики згодом розширилося у навчально-виховну концепцію викладання української (державної) мови. Ця концепція узагальнила досвід застосування комунікативного підходу до вивчення української мови й акцентувала увагу на специфіці мовної освіти у зв'язку з державним статусом української мови.

У концепції вперше було обґрунтовано поняття мовної особистості як результату навчання і виховання на українознавчій основі. А основою мовної освіти є таке засвоєння мови, яке забезпечує вільне самовираження особистості у різних сферах людської діяльності.

Подальший розвиток мовознавчої концепції здійснено у працях С. Я. Єрмоленко, яка вказує на необхідність гармонійного поєднання трьох складників — грамотності, лінгвістичного мислення і національно-мовної свідомості. Саме українознавство як інтегральна дисципліна дає змогу виокремлювати в мовній освіті світоглядний принцип формування національно-мовної картини світу.

1994 року з'явилася узагальнювальна українознавча праця «Українська мова в системі українознавства», яка була переосмислена, доопрацьована й доповнена у монографії «Мова і українознавчий світогляд». Провідним у ній постає історичний аспект — синтетичний погляд на історію української мови як частину історії українського народу, його культури, освіти, науки, особливостей формування національно-мовної свідомос-

ті, що позначається й на самій науці про мову. Ретроспектива до українознавчих студій 20-х років ХХ століття виокремлює напрямки тогочасного осмислення мовних проблем: наукове обґрунтування окремішності, самостійності української мови серед інших слов'янських мов, розгляд історії мови у нерозривному зв'язку з історією народу та етномовними контактами з іншими етнічними утвореннями, рідномовна освіта. Чому саме 20-ті роки ХХ століття? Це був час, коли українознавство стало не лише ідеологією та філософією, а й практикою національно-духовних та державотворчих прагнень українського народу. Тобто теза «історія мови — це історія народу» має бути реалізована у висвітленні походження української мови, етномовних процесів на території України, характерних ознак національної мови, статусу і стану літературної мови, становища української мови в різних державах, мови і цілісності національної культури.

Такий підхід — не протиставлення власне лінгвістичної парадигми українознавчій, а спроба комплексного аналізу історії української мови. Системність, інтегративність, цілісність — головні напрямки українознавчої науки. До того ж С. Я. Єрмоленко робить висновок, що українознавство охоплює не лише відомості про структурні ознаки української мови, її суспільні функції, а й сферу психолінгвістики, що вивчає зв'язок мови з психологією народу.

Етапною в становленні концепції «Мова як українознавство» була праця С. Я. Єрмоленко «Мова й етнос», в якій мова постає як універсальна ознака етносу, тобто можна говорити про українську мовну самосвідомість, що передбачає: 1) усвідомлення окремішності своєї мови як засобу етнічної самоідентифікації особистості; 2) бачення просторового і часового поля української мови як феномена єдності, цілісності українського етносу (нації); відбиття (віддзеркалення) мовної самосвідомості в самоназвах українців та їхньої мови. Ця тема проєкується на осмислення ролі мови в етногенезі та утвердженні національної ідентичності українського народу, у формуванні його національних цінностей, на вивчення мовної ситуації та мовної політики тих держав, до складу яких входили українські етнічні землі.

Згодом монографія «Нариси з української словесності» за-свідчила філософське осмислення проблеми мовно-естетичних знаків національної культури, зокрема слова фольклору, мовного досвіду, закладеного у художніх текстах. Автор зазначає: «тлумачення мовного досвіду, закладеного в художньому тексті, становить важливе завдання стилістики і водночас сто-сується питань філософії мови. Під час перекладу реалізують-ся потенційні можливості мови, відбувається пошук таких до-сконалих форм, які б набули в колективному сприйманні ваги мовно-естетичних знаків національної культури».

Свого часу Михайло Грушевський вказував, що саме мова вирішує долю українського відродження. Саме цю тезу С. Я. Єрмоленко актуалізувала сьогодні. «Мові була зобов'язана Україна тим, що українознавство не обмежилось збиранням творів народної словесності, складанням граматики і словників, а перейшло у справжнє національне відродження», адже інтелектуальне життя нації пов'язане з усвідомленням потреби єди-ної мови як консолідувальної ознаки національної спільності.

Особливою віхою в розвитку українознавчої науки є й стат-тя С. Я. Єрмоленко «Українська мова як концентр українознав-ства», де чітко окреслено проблематику концентру «Україна — мова»: «Концентр «українська мова» в системі українознавства передбачає висвітлення всіх питань, що стосуються універ-сального характеру мови: як державно-політичної проблеми, як феномена етнокультурного, суспільно-історичного, пси-хологічного, комунікативно-прагматичного та ін. Синтез цих складників забезпечує зв'язок феномена мови з іншими кон-центрами українознавства».

Принцип системності набув характеру універсального правила для більшості наук, а для українознавства як інтегра-тивної системи знань цей принцип — один із найголовніших. Концентри українознавства є своєрідними підсистемами, які синтезують цілісне уявлення про Україну й українство. Водно-час кожний концентр має свою структуру. Зокрема, концентр «Україна — мова» складається із трьох частин:

1) мова як феномен. Зміст цієї частини концентру перед-бачає осмислення проблем «мова й етнос», «мова і держава», «мова і культура», «мова й освіта»;

- 2) історія української мови;
- 3) історія українського мовознавства.

Своєрідним підсумком українознавчих ідей, які виформувалися й реалізовувалися на межі тисячоліть стала монографія С. Я. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд». У ній детально розглянуто місце української мови як суспільного та світоглядного феномену в системі українознавства, визначено провідні напрями українознавчих студій. У післямові автор робить висновок: «Українознавство синтезує результати спеціальних досліджень мови, проектуючи їх на мовно-національну свідомість, мовну картину світу українців, виявляючи характерні ознаки українського світогляду. Мова становить невичерпне джерело пізнання життя народу, його історичної долі й особливостей світосприймання. Бо ж спочатку було Слово».

На окрему увагу заслуговує напрям «Українознавчі орієнтири мовної освіти», адже саме на розробленні цього кола питань зосереджено зусилля вчених-українознавців нинішнього століття. У підручниках із рідної мови, які сьогодні використовують у загальноосвітніх навчальних закладах, по-різному репрезентовано українознавчий зміст. Програма з рідної мови орієнтує на поєднання комунікативної, соціокультурної і власне лінгвістичної ліній. Сучасні підручники пропонують різне співвідношення цих складників. На думку С. Я. Єрмоленко, оптимальним видається проведення наскрізної українознавчої ідеї у змісті пропонованих вправ, завдань, у використанні художнього оформлення підручників, актуалізації ігрових моментів, необхідних для досягнення ефективного навчання.

Спроба простежити динаміку становлення концепції «Мова як українознавство» Світлани Яківни Єрмоленко засвідчує, що спочатку в українознавчих студіях домінувала проблема історії мови, з часом одним із центральних стало питання «мова й етнос», закономірним розвитком якого було вивчення мовно-естетичних знаків національної культури, мовотворчості письменників. На початку 2000-х років, коли особливої актуальності набувають проблеми «мова і держава», «мова і суспільство», що проектується на осмислення мови як чинника національної ідентифікації та консолідації, у концепції виокремлюється соціолінгвістичний складник. А кінець першого десятиліття ХХІ

століття змістив акценти у бік українознавчої мовної освіти, сучасного підручникотворення. С. Я. Єрмоленко розглядає підручник з української мови як компонент національної культури, мета якого — виховувати учнів із стійкою мовно-національною свідомістю.

Наталія Мех

«БО Ж СПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО» (ПОНЯТТЯ «МОВА» В УКРАЇНОЗНАВЧІЙ КОНЦЕПЦІЇ С. Я. ЄРМОЛЕНКО)

«Мова становить невичерпне джерело пізнання життя народу, його історичної долі й особливостей світосприймання. *Бо ж спочатку було Слово*». Цими словами Світлана Яківна Єрмоленко закінчила одну з численних своїх монографій, фундаментальне дослідження «Мова і українознавчий світогляд».

І справді, цей вислів — чи не найвідоміший у Святому Письмі. Послідовно та виважено С. Я. Єрмоленко досліджує мову як знакову систему, суспільне явище та світоглядний феномен, а також проблеми мови й етносу, мови й держави, універсалізму української мови, розкриває термінологічний зміст поняття «рідна мова».

Мова в науковому дискурсі має широкий спектр значень: мова Творця й ангельська мова, людська мова, мова науки, штучна мова, мова мистецтва, мова природи та мова жестів.

У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» за редакцією С. Я. Єрмоленко подано таке визначення: *Мова* — складне суспільне явище, в якому розрізняють такі ознаки: а) найважливіший засіб людського спілкування та об'єднання людей у спільноту; б) засіб самоідентифікації й вираження ментальності нації (етносу); в) засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності, реалізації духовної культури народу. Функції мови як суспільного явища